

Smysl života a svobodná vůle [1947]

[pozn. aut.: „Psáno pro KR; neuveřejněno. V r. 1970 mi prof. Souček vrátil tento test, který našel doma.“]

květen 1947

Uprostřed dubna t. r. promluvil prof. Kolman ve Slovanském domě o smyslu života s marxistického hlediska. Podle vlastních jeho slov účelem bylo dokázat, že ani marxisté nezůstávají dlužni odpověď na tuto otázku, a když byl poukázal na to, jak nezdravé i nepravdivé je smysl života popírat (odnesla to „buržoasní inteligence“), vyslovil heslo, že smysl života (rozumělo se života jednotlivcova) je dán společností. Na samém konci odpovídání na některé písemné dotazy došlo i na výtku, že problém nebyl řešen, nýbrž odsunut z individua na společnost; jestliže však je život společností určován hmotnými podmínkami, je nutno odpovědět na základnější otázku, totiž co je smyslem vývoje hmoty. Tehdy prof. Kolman ochotně přešel na hmotu a prohlásil, že je zjevně nesmyslné říci, že si hmota staví cíl a že tudíž i hovořit o „smyslu vesmíru“ je nesmyslné; chápeme-li však problém jako otázku po příčině, že celý svět je příčinou sebe sama.

Naproti tomu stačí jen připomenout do omrzení opakovanou heslo křesťanů (alespoň většiny), že spasení je z milosti a z pouhé milosti, a příslušný k tomu výklad Jakuba, že sice – pravda – máme a musíme nést ovoce víry, ale že jde právě o víru a ta je opět milostí a z milosti. A tak tedy skutky dobré jsou ovocem milosti, zatím co skutky zlé – jak ani jinak nelze – jsou ovocem člověka propadlého hříchu. A hřích ovšem byl před člověkem – vždyť jsou v bibli narážky na jakousi „kosmickou katastrofu“ před stvořením člověka – a ostatně, na to už „pouhý“ lidský rozum nestačí. A diskuse se uzavře.

Co je však charakteristické v obou případech a co je hodno a také bude předmětem našeho pozorování, toť ta překvapivá nedomyšlenost, vnitřní spornost a udivující násilnost obojího řešení smyslu života. Ovšem: dialektik-marxista nazve nespokojence obludným metafysikem, dialektik-křesťan nebezpečným racionalistou. Nicméně s takovýmto řešením se opravdu smířit nehodláme, a to tím spíše, že je vůbec za řešení nepokládáme. V každém případě však myslím, že nebude naprosto na škodu opětovné postavení problematiky a nástin řešení. I diskuse by prospěla.

Začněme nezbytným zkoumáním termínů. Je nepochybné, že nemůžeme pracovat s významy lidovými, nýbrž že je nutno přikročit k podstatnému zpřesnění a ujasnění. Naproti tomu právě u této otázky by se každá definice stala přítěží a elementem nepřesnosti.

Krajními případy užití slova „smysl“ jsou výrazy: „smysl slova“ kde můžeme najít náhradu ve slovech „význam, obsah“, a potom „smysl činnosti“, na př. vzdělávání, kde můžeme najít opět jinou náhradu ve slovech „výsledek, cíl“. Na jedné straně smysl jako význam symbolu, na druhé straně smysl jako následek – to jsou základní statické elementy zkoumaného termínu. Ale je zřejmé, že jsou jen pomocným vyjádřením, neboť termín sám je svou podstatou dynamický. I z uváděných příkladů to jasně vyznívá: bylo by prázdno mluvit o nějakém objektivním smyslu slova a neuvážít, že jej někdo musel stanovit a někdo přijmout, že jím někdo chce něco vyjádřit a jiný tomu opět chce porozumět, že prostě toho slova někdo užíval a užívá. A právě tak by bylo prázdno mluvit o nějakém dějství, o činnosti a ptát se na smysl jejich, ale nevzpomenout vůbec na činitele, na toho, kdo je při tom účasten, kdo dělá, pracuje a spolupracuje, kdo volí a chce. V otázce po smyslu nejde nám o příčinu a následek, nýbrž o důvod a cíl. K zvolení cíle vede nás nějaký důvod; a týž důvod nám dává – vždy ovšem s ohledem na charakter cíle – směrnici, direktivu pro naši cestu k cíli. A jestliže tato cesta skutečně odpovídá daným direktivám, pak má smysl. Bylo by vnitřně sporné mluvit o smyslu cesty, který by nebyl měřen a srovnáván s nějakou direktivou. Smysl cesty je naplněn v dosažení cíle, který nebyl zvolen v jejím průběhu, nýbrž před jejím začátkem. Ale ovšem, nesmíme zapomínat ani na

prvek ekonomický: s tohoto hlediska může být i cesta, která dosahuje cíle, nesmyslná, je-li zbytečně dlouhá a plná oklik. Tento prvek není nejdůležitější; nicméně ani ten nesmíme pomíjet bez pozornosti.

A tak vidíme, že nelze mluvit o smyslu tam, kde není úmyslu, kde není cíle a kde není plánu (a ovšem plánu ekonomického). Každý děj má nějaký svůj následek, ale jenom tehdy je možno mluvit o smyslu tohoto děje, pokud byl následek předem zamýšlen. Z toho je ovšem velmi dobře patrné, jak nehorázné je tvrzení, že by si mohl člověk smysl svého života zvolit: člověk se nerozhodl proto, že bude žít, ani nežije proto, že by se neustále pro život rozhodoval. V moci člověka je pouze svůj život ukončit, nikoliv začít ani stvořit. Člověk může zvolit různé cíle v průběhu svého života, které dávají smysl jednotlivým jeho činům a činnostem; nemůže však nikdy zvolit cíl svého života, který by dával jeho celému životu smysl. Přenášet tuto volbu s jednotlivce na společnost opravdu nepomáhá. Společnost nežije jinak než v jednotlivcích. Společnost nemyslí ani nerozhoduje jinak než v člověku, neboť není jednoho společného mozku, jedné společné mysli ani jednoho společného citu. A proto nemůže-li společnost zvolit smysl života sama sobě, nemůže tak učiniti ani za své členy. A jestliže – podle prof. Kolmana – je nesmyslné říci, že si hmota staví cíl (ačli to lze považovat za oficiální názor marxistů), pak eo ipso je nesmyslné hovořit vůbec o smyslu života, nepřipustí-li ovšem prof. Kolman nějakého činitele dalšího, od hmoty různého a na ní kausálně nezávislého. (Což by ovšem skutečně už nebyl názor marxistický.) Tato nesmyslnost života (totiž nemožnost mluvit o smyslu jeho) je však v rozporu s počátečním tvrzením Kolmanovým, že popírání smyslu života je patologické a nepravdivé (a pravda je objektivní, tedy objektivně nepravdivé). Tento spor pramení z materialistického pojetí vůle, které na př. Feuerbach vyjádřil takto: Ovšem, že se mohu zabít, kdykoliv se zabít chci; ale že to chci, to právě nezávisí na pouhé vůli, v tom nejsem svoboděn.¹ A nedaleko před tím: Vůle je poslední tj. nejbližší, ale nikoli první příčina dobrovolné smrti.² Předpokladem tu je naprostá determinovanost vůle a vší duševní činnosti vývojem hmoty. Protože však v některých případech takové pojetí vede k nutné absurdnosti, zavádí se „dialektika“ jako princip dostatečné neurčitosti, nikoli jako pomůcka myšlení. Potom vypadá takové připuštění zpětného odrazu myšlení na vývoj hmoty jedné straně jako dostatečné vysvětlení, druhé straně jako dostatečný ústupek, zatím co není ani jedním ani druhým. Pak se může ponechat termín „smysl života“, který však je prázdným symbolem, neboť pojem byl filosoficky zrušen. Dialektika pak slouží pouhému zakrytí základních filosofických thesů tam, kde vedou ke sporu s obecným názorem.

Než pokračujeme ve svém zkoumání. Křesťané uznávají – či lépe: věří v činitele, který dává smysl jejich životu. Tímto činitelem jest Bůh. Bůh život stvořil a tudíž mu mohl dát – a dal – cíl, neboť Bůh tvořil záměrně, s určitým úmyslem a nepochybným plánem. Ačkoliv však nelze dopodrobna provést rekonstrukci tohoto plánu v našem myšlení, je to částečně možné a v těchto mezích i nezbytně nutné pro uskutečnění, naplnění smyslu našeho života. Již tady na počátku však mluvíme o tom, že člověk má něco udělat. Je tedy zcela nezbytno vykročit od otázky centrální: zda totiž takový čin jest připsati člověku a jeho vůli a rozhodnutí (i když je možný jen za určitých podmínek), nebo zda tady skrze člověka jedná vždycky Bůh a tedy čin lidský je jenom formou, odrazem činu božského. Je nepochybné, že nelze připustit Boha jako původce zla, jak to připouštěl Zwingli, neboť je nejvýše dobrý, právě tak jako nelze u něho hledat nenávisť, neboť je sama láska. Nadto Bůh činí člověka odpovědným za každý čin, což by nebylo možné, kdyby každý čin byl jen odrazem či formou činu Boha samého. Vzít si na pomoc ďábla jako bytost, která způsobuje mravně negativní činy lidské, nic nevysvětluje, poněvadž pak by byl odpověden ďábel a nikoliv loutka-člověk. Máme tu tedy starý problém předurčení a soudu, o němž na př. hovořil prof. Hromádka na bohoslovecké fakultě na

¹ Ludwig Feuerbach, Sämmtl. Werke X., Stuttgart 1911, str. 97.

² tamtéž, str. 94.

podzim 1945. Spor prohlásil za nutný; řekl, že ve všech theologických thesích je s hlediska logického rozpor. – To ovšem znamená principiální rozpor mezi světem logickým a světem reality vůbec, což jest považovati za útěk od důsledků nepromyšlených základních thesís. Logická bezspornost nějakého výroku nebo systému není ještě zárukou jeho pravdivosti, ale je jeho bezpodmínečným předpokladem. Jestliže jsou dva výroky ve vzájemném sporu, pak alespoň jeden z nich je nepravdivý. Často se stává, že jsou nepravdivé oba; jestliže se přibližují pravdě s různých stran, je možno užít metody dialektické, ale ta nám může podat jen nastínění směru příští logické práce, nikdy však nemůže podat řešení samo. Dialektika je aproximací, která nám pomáhá v okamžité orientaci. Nemůže však nahradit přesnou metodu formálně-logickou; od té nesmí být nikdy upuštěno.

Jestliže tedy je možno mluvit o soudu, nelze mluvit o predestinaci v tom smyslu, že by každý byl osobně před svým narozením vyvolen k životu nebo k smrti. Jen tehdy může být člověk činěním odpovědným za své činy, jestliže je koná ze svého svobodného rozhodnutí (řeknu-li svobodného, neznamena to ovšem absolutně libovolného, jde třeba jen o volbu mezi dvěma danými možnostmi; o předurčení těchto dvou možností je možno mluvit, nikoliv však o předurčení toho, kterou z nich člověk vyvolí). Jestliže však Bůh činí člověka odpovědným, pak to znamená, že má zájem na tom, aby člověk volil zcela určitým směrem; také jeho vůle tu zasahuje, ale zcela jiným způsobem než vůle lidská, jak se zdá. Vůle jeho nemůže zasahovat totiž přímo, neboť pak by se nemohlo stát, aby se někdo postavil proti jeho vůli. Nepřímé působení jeho vůle se projevuje v jeho zákoně; dobře nazval Rádl tento zákon bezbranným. Ovšem tato bezbrannost není vlastností přirozenou, nýbrž Bohem uvědoměle volenou a chtěnou. Na to je jen jedině vysvětlení: Bohu při stvoření člověka nešlo o zázračný mechanismus, nýbrž o volícího člověka, který by se svobodně rozhodl dělat to, k čemu by ho ovšem Bůh mohl donutit – ale jedině za cenu zmaření toho, co je na člověku nejcennější: že totiž je stvořen k obrazu samého Boha.

Pak ovšem získáváme jiný pohled na otázku po smyslu života: smysl ten je dán Bohem, stvořením člověka vyjádřen, zákonem člověku oznámen a svobodným rozhodnutím lidským naplněn nebo zrazen, a nakonec spasením na věky potvrzen nebo smrtí na věky ztracen. V Ježíši Kristu dostává se člověku pomoci a síly, bez které by ovšem málo zmoohl. Naproti tomu se nikdo nemůže rozhodnout za člověka a místo něho.

Dnes je v proudu široké protiracionalistické hnutí, které najdeme ve všech filosofických i theologických systémech. Jeho rány jdou však do prázdna, neboť starý racionalismus se změnil ve větrné mlýny. Všude se volá, že stará logika padla, ale o zrození nové se nemluví. I budiž na konci připsáno, že tato stať byla psána v tom přesvědčení, že správným logickým uvažováním nelze dojít od pravdivých premis k nepravdivým závěrům, nýbrž jenom k pravdivým.